

Соціологія

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни «Соціологія» складена відповідно до освітньо-професійної програми Економіка підприємства спеціальності 051 «Економіка».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теоретичні концепції соціології, практичні навички проведення соціологічних досліджень з актуальних проблем сучасного життя людини в суспільстві.

Міждисциплінарні зв'язки: предмет та зміст навчальної дисципліни «Соціологія» тісно пов'язаний з такими дисциплінами, як «Філософія», «Політологія», «Економічна теорія», «Теорія держави і права», «Історія України», «Психологія», «Релігієзнавство».

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Соціологія» є ознайомлення здобувачів вищої освіти із основами соціології як науки, формування у майбутніх фахівців (бакалаврів) системи знань з питань сучасної соціальної системи суспільства; виховання грамотної особистості, здатної орієнтуватися в сучасних соціальних явищах і подіях.

1.2. Основні завдання навчальної дисципліни «Соціологія» формування у здобувачів вищої освіти соціологічного світогляду щодо розкриття соціальних явищ і процесів, що пронизують соціальні взаємодії людей у різних вимірах суспільного життя та повсякденності; розвиток вміння послуговуватися категоріальним апаратом соціології, її методами дослідження, а також теоретичними та концептуальними напрацюваннями.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми у здобувачів вищої освіти мають бути сформовані наступні компетентності:

для спеціальності «Економіка»:

- загальні:

ЗК 1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК 2. Здатність зберігати моральні, культурні, наукові цінності та примножувати досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 8. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 10. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК 11. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

ЗК 12. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК 13. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо

- фахові:

СК 1. Здатність виявляти знання та розуміння проблем предметної області, основ функціонування сучасної економіки на мікро-, мезо-, макро- та міжнародному рівнях.

СК 4. Здатність пояснювати економічні та соціальні процеси і явища на основі теоретичних моделей, аналізувати і змістовно інтерпретувати отримані результати.

СК 5. Розуміння особливостей сучасної світової та національної економіки, їх інституційної структури, обґрунтування напрямів соціальної, економічної та зовнішньоекономічної політики держави.

СК 8. Здатність аналізувати та розв'язувати завдання у сфері економічних та соціально-трудових відносин.

СК 10. Здатність використовувати сучасні джерела економічної, соціальної, управлінської, облікової інформації для складання службових документів та аналітичних звітів.

1.4. Програмні результати навчання:

ПРН 1. Асоціювати себе як члена громадянського суспільства, наукової спільноти, визнавати верховенство права, зокрема у професійній діяльності, розуміти і вміти користуватися власними правами і свободами, виявляти повагу до прав і свобод інших осіб, зокрема, членів колективу.

ПРН 2. Відтворювати моральні, культурні, наукові цінності, примножувати досягнення суспільства в соціально-економічній сфері, пропагувати ведення здорового способу життя.

ПРН 9. Усвідомлювати основні особливості сучасної світової та національної економіки, інституційної структури, напрямів соціальної, економічної та зовнішньоекономічної політики держави.

ПРН 10. Проводити аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, визначати функціональні сфери, розраховувати відповідні показники які характеризують результативність їх діяльності.

ПРН 11. Вміти аналізувати процеси державного та ринкового регулювання соціально-економічних і трудових відносин.

ПРН 12. Застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати.

ПРН 13. Ідентифікувати джерела та розуміти методологію визначення і методи отримання соціально-економічних даних, збирати та аналізувати необхідну інформацію, розраховувати економічні та соціальні показники.

ПРН 14. Визначати та планувати можливості особистого професійного розвитку.

ПРН 15. Демонструвати базові навички креативного та критичного мислення у дослідженнях та професійному спілкуванні.

ПРН 16. Вміти використовувати дані, надавати аргументацію, критично оцінювати логіку та формувати висновки з наукових та аналітичних текстів з економіки.

ПРН 17. Виконувати міждисциплінарний аналіз соціально-економічних явищ і проблем в одній або декількох професійних сферах з врахуванням ризиків та можливих соціально-економічних наслідків.

ПРН 21. Вміти абстрактно мислити, застосовувати аналіз та синтез для виявлення ключових характеристик економічних систем різного рівня, а також особливостей поведінки їх суб'єктів.

ПРН 23. Показувати навички самостійної роботи, демонструвати критичне, креативне, самокритичне мислення.

ПРН 24. Демонструвати здатність діяти соціально відповідально та свідомо на основі етичних принципів, цінувати та поважати культурне різноманіття, індивідуальні відмінності людей.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин, 3 кредити ЄКТС.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Тема 1. Соціологія як наука про суспільство

Соціально-культурні і наукові передумови виникнення соціології як науки. Місце соціології в системі суспільствознавства, її зв'язок з іншими гуманітарними науками.

Об'єкт і предмет соціології. Специфіка соціологічного аналізу соціальних явищ. Принципи комплексності, системності, детермінізму, історизму, редукції, діяльності в соціологічному знанні. Категорії та закони соціології.

Система соціологічних знань та її елементи. Системна єдність соціології як науки і плюралізм її теоретичних напрямків. Загальні, спеціальні і галузеві соціологічні теорії. Мікросоціологія і мікросоціологія. Фундаментальні та прикладні дослідження соціології.

Теоретична і емпірична соціологія. Місце соціології в системі гуманітарних наук: соціологія і філософія, соціологія та історія, соціологія і політологія, соціологія та економічна теорія. Емпіричні соціологічні дослідження. Фундаментальні і прикладні дослідження.

Загальна характеристика методу соціології різні соціологічні підходи в аналізі фактів, явищ, процесів суспільного життя. Метод соціологічного аналізу. Історичний метод. Соціально-генетичний метод.

Основні функції соціології як науки: теоретико-пізнавальна, пояснювальна, інструментальна, світоглядна, описова, прогностична, управлінська, соціотворча, інформаційна тощо. Соціологія і проблеми управління суспільством. Значення соціології для розв'язання соціально-економічних і політичних проблем модернізації українського суспільства

Тема 2. Виникнення і становлення соціології як самостійної науки.

Основні етапи розвитку соціологічного знання (протосоціологічний, академічний, сучасний). Протосоціологічні вчення від Стародавніх часів до початку ХІХ. Соціальні теорії ХVІІ-ХVІІІ ст. (теорії природного права, суспільного договору, суспільного процесу тощо). Ідея нової науки про суспільство А. Сен-Сімона. Позитивізм О. Конта і початок академічної історії соціології. Соціологічна система О. Конта та її вплив на подальший розвиток соціології. Органістична теорія суспільства Г. Спенсера (суспільство як саморегулююча система). Соціал-дарвіністський, расово-антропологічний та географічний напрями в соціології. Соціологія марксизму про економічні детермінанти історичного розвитку суспільства.

Психологічний напрямок у соціології ХІХ століття та його вплив на розвиток соціології. Г. Зіммель - засновник формальної соціології. М.Вебер ідея «розуміючої соціології». Теорія соціальної дії М.Вебера. Концепція «соціологізму» Е.Дюркгейма, поняття соціального факту. В. Парето і теорія «циркуляції еліт». Концепції поділу суспільства В. Парето, Ф. Ніцше, Ортеги-І-Гассета.

Особливості розвитку соціології у ХХ столітті. Розвиток соціологічної теорії і емпіричних досліджень у США. Символічний інтеракціоналізм Дж. Міда, теорія соціального обміну Дж. Хоманса. Чиказька соціологічна школа, її дослідження проблем соціальної екології, соціології міста, девіантної поведінки. Розвиток соціології у ХХ ст.

Теорія соціальних змін в структурно-функціональній соціології Т. Парсонса, Р. Мертона про соціальну структуру та аномію. Теорії соціального конфлікту. Основні ідеї неофункціоналізму (Дж. Алексанер, Дж. Тьорнер). Етнометодологія Б. Гідденса і його теорія структурації. Теорії технократії. Теорії індустріального та постіндустріального суспільства. Постмодерністські ідеї в соціології.

Основні тенденції розвитку соціології на сучасному етапі. Формування емпіричної соціології. Сучасний етап у розвитку зарубіжної соціології. Основні соціологічні парадигми.

Тема 3. Історія становлення і розвитку соціологічної думки в Україні.

Витоки української протосоціології. Пам'ятки писемності – пізнання соціального життя українців. Перші переписи населення на Русі та у російських князівствах. Українське козацтво – соціальний феномен. Соціально-політичні концепції Києво-Могилянської Академії. Г. Сковорода і його перший соціофілософістичний твір «Начальная дверь». Внесок Кирило-мефодіївського братства у розвиток суспільства. Подушний перепис чоловічого населення в Російській імперії «Ревізівські казки» (з 1857 по 1857 р.р. – 10 ревізій). Перепис графа Розумовського в Україні в 1763р. «Генеральний опис» Лівобережної України.

Перші емпіричні дослідження в Росії, Х VІІ поч. ХІХ ст. Початок української соціології. Діяльність женецького гуртка українських вчених у 80-х р. ХІХ ст. (С. Подолинський, М. Драгоманов, Ф. Вовк). Вчення про суспільні явища М. Ковалевського. Внесок І. Франка, М. Грушевського, Б. Кістяківського, В. Липинського, М. Туган-

Барановського в розвиток української соціології. Розвиток української соціології в післяжовтневий період 1917 р. Організація Українського Соціологічного інституту М. Грушевським у 1919 р., та заперечення його інститутом марксизму в 1924р. Втрата соціології як науки свого самостійного статусу (поч. 30-х років), та повна ліквідація будь-яких соціологічних досліджень (1936 р.). Створення Інституту соціології в системі Академії наук в 1990 р. Українська соціологія сьогодні, її стан і перспективи розвитку.

Тема 4. Суспільство як система

Поняття суспільства. Суспільство і природа. Головні ознаки суспільства та його структурні елементи.

Еволюція уявлень про суспільство як соціальну систему: поняття суспільства в античному світі, в соціально-філософській думці XVI-XVII ст., системно-механістичні та системно-органістичні підходи до аналізу суспільства (О.Конт, Г.Спенсер, Е.Дюркгейм, Ф.Тьоніс, В.Парето та ін.). Трактування суспільства в марксистській соціологічній концепції. Сучасні соціологічні трактування суспільства.

Поняття суспільного життя. Біологічні, географічні, демографічні, економічні, соціокультурні засади суспільного життя.

Поняття соціальних та соціетальних систем. Класифікація соціетальних систем. Генетичний та структурний підходи до аналізу соціетальних систем. Історичні типи суспільства: традиційне, індустріальне, модерне суспільство. Глобальні процеси сучасного суспільного розвитку: урбанізація, економічна та політична модернізація, інформаційна революція, взаємодія та взаємовплив культур. Соціальні аспекти проблем роззброєння, захисту здоров'я людини, захисту навколишнього середовища, захисту прав і свобод людини тощо. Перехідний стан сучасного українського суспільства. Модернізаційні, трансформаційні процеси в Україні. Соціологічний аналіз соціально-економічних та політичних реформ в Україні.

Тема 5. Соціальна структура суспільства.

Поняття соціальної структури суспільства. Поняття соціальної спільності. Типологія соціальних спільнот. Основні елементи соціальної структури: соціальні групи, соціальні інститути, соціальні організації, особистість.

Соціальна стратифікація як центральне поняття при аналізі соціального. Соціальні групи як страти. Види соціальної стратифікації, методологічні підходи до розуміння соціальної стратифікації. Причини соціальної нерівності.

Поняття соціальної мобільності, типи соціальної мобільності. Проблема маргінальності соціальних утворень. Соціальна стратифікація та соціальна мобільність як процеси відтворення і розвитку соціальної структури суспільства.

Тема 6. Особистість у системі соціальних зв'язків.

Поняття особистості в соціології. Основні ознаки особистості. Співвідношення понять людина, особистість, індивід, індивідуальність. Основні теоретичні концепції особистості. Соціальний статус та соціальні ролі особистості. Потреби, інтереси, цінності, ціннісні орієнтації як елементи духовної структури особистості. Співвідношення особистих та суспільних інтересів. Ціннісні орієнтації індивіда.

Соціалізація індивіда та її основні етапи. Структура процесу соціалізації: адаптація, інтеріоризація та формування особистісних якостей. Основні чинники та канали соціалізації особистості. Поняття ресоціалізації.

Особистість як суб'єкт суспільних відносин. Соціальна активність особистості: критерії, показники. Види та рівні соціальної активності.

Тема 7. Методика та техніка соціологічних досліджень

Методологія і методи соціологічного дослідження. Програмування та організація соціологічного дослідження. Основні етапи і процедури соціологічного дослідження. Програма як виклад і обґрунтування методологічних, методичних, процедурних основ дослідження. Основні елементи програми і зв'язок між ними.

Методологічний розділ програми. Формулювання проблеми дослідження. Визначення предмета і об'єкта дослідження. Визначення мети та завдань дослідження. Уточнення і інтерпретація понять. Формулювання гіпотез у соціологічному дослідженні. Види гіпотез. Процедурний розділ програми. Стратегічний план дослідження. Основні нормативні вимоги до організації соціологічного дослідження. Етапи дослідження: підготовчий, оперативний, підсумковий. Особливості організації теоретико-прикладного дослідження. Основні вимоги до звітності про результати дослідження. Структура звіту. Статистичне оформлення та форми подання емпіричних даних. Висновки та рекомендації.

Вибірка і вибіркоче дослідження. Опитування, спостереження та аналіз документів у соціологічному дослідженні. Опитування як метод збору соціологічної інформації.

Специфіка анкетування у соціологічному дослідженні. Типи питань і особливості їх використання. Особливості інтерв'ю у соціологічному дослідженні. Логіка питань і психологія респондента, мова інтерв'ю.

Загальна характеристика соціологічного спостереження. Особливості спостереження у соціології. Види спостереження їх переваги і недоліки.

Аналіз документів. Місце аналізу документів серед інших методів збору інформації. Поняття документа в соціології. Документ як джерело соціологічної інформації. Класифікація документів. Види документів у практиці державної влади. Характеристика основних видів документів. Основні методи обробки соціологічної інформації. Підготовка первинної соціологічної інформації до обробки. Редагування і кодування завдання аналізу даних у одержаної інформації усунення помилок. Застосування методів статистики при обробці і аналізі даних. Статистичні таблиці. Графічне зображення статистичних даних. Кореляційний аналіз.

Аналіз даних як один із етапів соціологічного дослідження. Мета і соціологічному дослідженні. Основні етапи процесу аналізу даних. Методи опису даних соціологічного дослідження. Послідовність дій при аналізі даних у соціологічному дослідженні.

Тема 8. Соціологія сім'ї та шлюбу.

Шлюб і сім'я як об'єкт соціологічного дослідження. Сім'я як соціальний інститут та соціальна група. Структура сім'ї і їх життєві цикли.

Функції сім'ї як соціального інституту. Планування сім'ї. Студентська сім'я. Молодіжна сім'я.

Кохання, чоловіча гідність, жіноча гідність.

Типологія сімей. Сім'я та відтворення населення. Сімейні відносини та демографічна політика. Міграційні процеси. Урбанізація. Демографічна політика в Україні.

Тема 9. Соціологія молоді.

Молодь як специфічна соціально-демографічна група. Процес інтеграції молоді в суспільні структури. Молодіжна субкультура як фактор соціалізації особистості. Девіантна поведінка та її соціальна корекція.

Тема 10. Соціологія конфлікту

Історичні та методологічні основи соціології конфлікту. Виникнення та основні етапи розвитку соціології конфлікту. Предмет і метод соціології конфлікту. Природа, динаміка та механізми виникнення соціального конфлікту. Поняття, причини, мотивація, функції та структура, стадії соціального конфлікту. Типологія і класифікація конфліктів, методи їх вирішення і попередження. Управління соціальним конфліктом. Принципи та методи, структурні методи управління конфліктом. Профілактика конфліктів, управління поведінкою особистості з метою запобігання конфліктам.

3. Рекомендовані джерела інформації

1. Захарченко Н. Історія соціології (від Античності до початку ХХст.): [Навч. посіб.] / Н. Захарченко, О. Погорілий, – К.: Либідь, 1993. – 336 с.

2. Брегеда А.Ю. «Соціологія»: [Навч. посіб.] / А. Брегеда, А. Бовтрук, Г. Дворецька та ін. – К.: «КНЕУ», 1999. – 124 с.
3. Піча В.М. Соціологія: Загальний курс: [Навч. посіб.] / В. Піча – К.: Каравела, 2000. – 248 с.
4. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: [Навч. посіб.] / Є. Сірий. – К.: Атіло, 2004. – 480 с.
5. Социология [Текст]: Наука об обществе / общ. ред.: В.П. Андрущенко, Н.И. Горлач. – Харьков: Рубикон, 1996. – 686 с.
6. Соціологія [Текст]: підручник для студентів вузів / за ред. В.Г. Городяненка. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: Академія, 2008. – 544 с.
7. Болотіна Є. В., Мішура В. Б. Соціологія: [Навч. посіб.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. — 128 с.
8. Волович В.І. Соціологія: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.]/[В. І. Волович, М. І., Горлач, В. Г. Кремень та ін.] – [6-те вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 808 с.
9. Городяненко В.Г. Соціологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] К.: Видавничий центр Академія, 2002. – 560 с.
10. Нестуля О. О. Соціологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]/ О.О. Нестуля, С. І. Нестуля – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
11. Практикум з соціології: [навч. посіб.] / Ред. В.М. Піча. - Львів : Новий Світ - 2000, 2007. - 368 с.
12. Соціологія: Курс лекцій: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Ред. В.М. Піча. - 2-е вид., випр. і доп. - Львів: Новий Світ - 2000, 2002. –312 с.
13. Соціологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці : [Навч. словник-довідник]. / Ред. В.М. Піча. - К. : Каравела ; Львів : Новий Світ – 2000, 2002. –480 с.
14. Анурін В. Ф. Социология : учебник для вузов / В. Ф. Анурін, А. И. Кравченко. – СПб. : Питер, 2010. – 432 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://scibook.net/sotsiologiya-obschaya/sotsiologiya-uchebnik-dlya-vuzov-spb-piter-432.html>
15. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : 2002 – 472 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-67.html>.
16. Добреньков В. И. Методология и методика социологического исследования : учебник / В. И. Добреньков, А. И. Кравченко. – М. : Альма Матер, 2009. – 537 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://padabum.com/d.php?id=37991>.
17. Иванова Н.Л. Социальная идентичность, теория и практика / Н. Л. Иванова, Т. В. Румянцева. – М. : Современный гуманитарный университет, 2009. – 453 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ozon.ru/context/detail/id/5042849/>.
18. Кузьменко Т.М Соціологія : навч. посіб. / Т.М. Кузьменко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 320 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/social/Sociologiya-Kuzmenko2010.pdf>
19. Малахова Ж.Д. Викладання соціології: досвід інноваційних прийомів – навч. посіб. / Ж.Д. Малахова, В.М. Огаренко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 280 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.studmed.ru/malahova-zhd-ogarenko-vm-vikladannya-socologyi-dosvd-nnovacynih-priyomv_f22ee137f01.html
20. Осипов Г.В. Социология. Основы общей теории / Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев, А.В. Кабыща. – М. : Норма, 2009. – 912 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.alleng.ru/d/sociol/soc030.htm>
21. Подольська Є. А. Соціологія : 100 питань – 100 відповідей / Є. А. Подольська, Т. В. Подольська. – К.: Інкос, 2009. – 353 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-176.html>

22. Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. / М. В. Примуш. – К. : Професіонал, 2004. – 590 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://referaty-kursovye-konspekty.ru/c12/4bm5w/>
23. Сірій Є. В. Соціологія : навч. посіб. / Є. В. Сірій. – К. : Атіка, 2004. – 480 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.big-lib.com/book/48_Sociologiya
24. Симонова О. А. История социологии XX века: избранные темы : учеб. пособ. / О. А. Симонова. – М. : Университетская книга ; Логос, 2008, – 208 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.hse.ru/pubs/share/direct/content_document/73363461
25. Сокурянська Л. Г. Вступ до соціології: навч. посіб. /Л.Г. Сокурянська.–Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011.–260 с. [Електронний ресурс].– Режим доступу:<http://karazinbook.univer.kharkov.ua/sites/default/files/books/sokyranska.pdf>
26. Соціологія : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / А. Ю. Брегеда, А. П. Бовтрук, Г. В. Дворецька та ін. – К. : КНЕУ, 1999. – 124 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-39.html>
27. Соціологія : підручник / За ред. В. Г. Городяненка – 3-є вид., доп. і перер. – К. : «Академія», 2006. – 544с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://readbookz.com/books/195.html>
28. Соціологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів – 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В.І. Докаша. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 448 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Soc.%20kafedr.%20posibnyk.pdf>
29. Соціологія : підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/507-osupova.html>
30. Соціологічна теорія : традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007. – 363 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://i-soc.com.ua/institute/ruchka-kostenko.pdf>
31. Юрій М. Ф. Людина і світ : підручник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2006. – 460 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-178.html>